

K některým aspektům vztahu teorie a metodologie v sociologii*

Otázka vzájemného vztahu sociologické teorie a sociologické metodologie je velice aktuální. Její řešení v podstatě vychází ze tří dílčích oblastí výstavby marxisticko-leninské sociologie. První z nich se týká určení či vymezení samotného předmětu sociologie jako celku. S tím velmi úzce souvisí i otázka předmětu sociologického poznání, stejně jako otázka základního charakteru předmětu sociologických výzkumů. (Pokládáme za evidentní, že nelze ztotožňovat předmět sociologie jako vědy a předmět sociologického výzkumu.)

Další oblastí je otázka koncipování struktury sociologie. Zatímco o vymezení předmětu sociologie probíhaly (a dosud probíhají) mezi marxistickými i buržoazními sociology a filozofy poměrně široce založené diskuse a stejně tak velká pozornost je věnována otázkám metodologie,⁽¹⁾ problematika struktury sociologie jako vědy je víceméně řešena konstatováním existence různých rovin obecnosti sociologického poznání. V řadě prací, které se zabývají základními problémy koncipování sociologie a které u nás v posledních deseti letech vyšly, je poměrně mnoho místa věnováno vymezení předmětu sociologie [Rychtařík 1978; Charvát 1975], zatímco problematika struktury sociologie je řešena jen v základních rysech. Otázkou vymezení předmětu sociologie se zabývají i práce věnované víceméně sociologickým výzkumům [Nowak 1975]. Problematice struktury sociologie je věnována stručná podkapitola v nedávno u nás vydané *Příručce pro sociology*. I když jde o poměrně velmi stručný náčrt problematiky, přesto se v něm setkáváme s určitým podnětem k dalšímu myšlenkovému zpracování této tematiky.

Třetí závažnou výchozí oblastí pro řešení našeho problému je otázka koncipování sociologické metodologie. Této tematice byla a je věnována v sociologické literatuře (marxistické i buržoazní) poměrně velká pozornost.⁽²⁾

I když se jedná o práce značně rozdílné jak ve výchozí filozofické orientaci, tak i ve formě přístupu k danému tématu, chápou většinou „metodologii“ jako soubor konkrétních metod.⁽³⁾ Obsahově se pak zpravidla zaměřují na do té či

* Rozšířená verze příspěvku přednesená na semináři *Vztah teorie a empirie ve výzkumné praxi* v Alšovicích 1980.

(1) Jak ukážeme později, bývá však otázka metodologie v sociologii v některých případech redukována na problematiku „metod výzkumu“.

(2) Z klasických nemarxistických prací uvádíme jako v jistém smyslu reprezentativní práce R. Königa [1962], G. Lundberga — C. Schranga — O. Larsena [1963], P. Lazarsfelda — N. Rosenberga [1955]. Z marxistických autorů se těmito otázkami zabývají A. G. Zdravomyslov, V. A. Jadov, S. Nowak, F. Zicha, M. Katriak a další.

(3) Určitou výjimku z uvedených děl tvoří práce F. Zicha. Z dalších prací se hlouběji metodologickými otázkami zabývá například práce K. Rychtaříka [1978]. Ze zahraničních pak zejména práce G. V. Osipova a S. Michajlova.

oné míry vyčerpávající popis konkrétních metod, jejich určité třídění, eventuálně se zabývají i jejich vzájemnými víceméně vnějšími vztahy. Je zřejmé, že v určité vývojové etapě sociologie jako vědy byl takový přístup relativně přínosný. Ovšem pro řešení vztahu metodologie a teorie tyto „metodologické“ práce mnoho nepřinášejí.

Věnujme nyní stručně pozornost otázkám koncipování předmětu sociologie. (Úmyslně volíme termín „koncipování“ předmětu, a nikoli běžněji užívaný termín „vymezení“.) Nepovažujeme za účelné srovnávat různá vymezení předmětu sociologie, jichž existuje v současné marxistické i nemarxistické literatuře značné množství. Půjde nám spíše o postižení forem přístupu k takovému vymezování.(4)

Vymezit předmět libovolné vědy znamená nalézt tu část objektivní reality, kterou daná věda svými specifickými metodami (specifickými v tom smyslu, že se liší od metod jiných věd) reflektuje. Při tomto přístupu je jádro diskusí orientováno na přesnost ohraničení takové sféry objektivní reality. Přístup sám je ovšem do určité míry zjednodušující. Nejzávažnějším argumentem proti jeho efektivnosti je skutečnost, že v sociologii jej lze uplatnit jen s určitými potížemi a vymezení předmětu je při něm redukováno v podstatě jen na jeho extenzi.

Kritickou analýzou jiného přístupu k vymezení předmětu sociologie, a tím i k její jisté „sebedefinici“, se zabývá F. Charvát [1975]. S jeho kritikou apriorních snah po „sebedefinici“ sociologie lze plně souhlasit.

Převážná většina marxistických koncepcí předmětu sociologie zdůrazňuje, že předmětem studia je společnost, respektive nejobecnější společenské zákonitosti a mechanismus jejich působení v konkrétních historických podmínkách.(5)

Z hlediska problému, který sledujeme, je pro nás podstatné postihnout zejména specifiku sociologického přístupu ke společenské skutečnosti. Vzhledem k vymezení předmětu sociologie se většina marxistických autorů domnívá, že tato specifika je postižitelná (podle některých dokonce redukovatelná) na upřesnění vztahu sociologie a historického materialismu. Takový přístup v sobě skrývá nebezpečí určitého zjednodušení. Lze se ztotožnit s názorem, že historický materialismus představuje obecnou sociologickou teorii. (Pochopitelně nelze položit rovnítko mezi historický materialismus a obecnou sociologickou teorii. Historický materialismus je podstatně širší, zejména ve smyslu filozofické obecnosti.) Společenské zákony odhalené historickým materialismem postihují základní principy vývoje společnosti, bez nichž je jakýkoli vědecký přístup k poznávání společenských jevů nemyslitelný. Sociologický přístup ke společenské realitě se vyznačuje tím, že jako své specifikum přináší určité komplexní postižení společenské skutečnosti. Tato komplexnost spočívá v postižení nejen základních zákonitostí společenského vývoje, ale v maximální možné konkrétnosti jejich projevů v daných historických podmínkách. V tomto směru je „extenze“ obecně sociologického přístupu ke společenské realitě „širší“ než přístup historického materialismu. Přibližně totéž lze říci i o pojmech a kategoriích rozpra-

(4) Určitý přehled základních typů „vymezení předmětu sociologie“ podává ve své práci například S. Nowak [1975] nebo V. A. Jadov [1977].

(5) S vymezením předmětu sociologie, které zdůrazňuje tyto aspekty, a s poměrně širokou diskusí problematiky koncipování předmětu sociologie se můžeme setkat v marxistické literatuře například v práci *Příručka pro sociology* [1980: 13–43], v naší literatuře pak v práci F. Zicha [1976: 38–59]. Stručné, ale výstižné hodnocení diskusí o koncipování předmětu sociologie, které probíhaly v Sovětském svazu v posledních třiceti letech, podávají F. Hájek a M. Manová [1980: 91–105].

covaných historickým materialismem, které sehrávají úlohu výchozích pojmů obecné sociologické teorie.

Pojem „společensko-ekonomická formace“ byl vypracován a rozvinut historickým materialismem. Historický materialismus podává rovněž základní charakteristiku, strukturní uspořádání a postihuje i vnitřní dynamiku vývoje v rámci té které konkrétní společensko-ekonomické formace. Sociologie v nižších rovinách pak postihuje konkrétní projevy této dynamiky v určitých historických podmínkách, postihuje mechanismus působení objektivních společenských zákonitostí prostřednictvím „vědomé činnosti lidí“. V tomto směru komplexnost sociologického poznání spočívá v postižení dialektické jednoty obecného a konkrétního v dynamice společenského vývoje.

Tímto charakterem svého přístupu ke společenské realitě se sociologie liší od ostatních společenských věd. Na rozdíl od ekonomie, historie, sociální psychologie a dalších společenských věd postihuje nikoli nějakou „zvláštní“ sféru společenského dění, nýbrž „společenské dění“ v jeho totalitě. Společenské zákony koncipované historickým materialismem, které jsou výsledkem určité abstrakce a integrace celého společenskovědního poznání na bázi dialekticko-materialistické filozofie, přitom představují základní kameny výstavby obecné sociologické teorie.

Takto pojatá komplexnost, která je snad nejspecifičtější (ve smyslu odlišení od ostatních společenských věd) rysem sociologického přístupu ke společenské skutečnosti, determinuje jak charakter základních pojmů, tak v nejobecnějším slova smyslu i vlastní strukturu sociologie. Pokud jde o strukturu sociologie, většina marxistických autorů uvádí tři základní roviny: a) obecná sociologie či obecná sociologická teorie (zpravidla je ztotožňována s historickým materialismem); b) konkrétní sociologické teorie (v nemarxistické literatuře, ale i u některých marxistických autorů se k jejich označení užívá termín „teorie středního dosahu“); c) sociologické výzkumy či takzvaná oblast sociologické empirie.(6)

Toto pojetí v zásadě odpovídá dnešnímu stupni rozvoje sociologického bádání. Poskytuje i dostatečné východisko pro další rozvoj úvah o struktuře sociologie. Základní aspekt, o nějž se opírá, je otázka obecnosti. Obecnost, i když je bezesporu důležitým ukazatelem, nemůže být jediným strukturním činitelem v rámci sociologie. Umožňuje postihnout výše zmíněné tři roviny, ale pro strukturu sociologie jako vědy mají podstatný význam zejména vztahy, které mezi těmito rovinami existují.

Do jisté míry analogické úvahy se mohou vztahovat i k problematice sociologické metodologie. Nejšířěji a lze říci že i nejúspěšněji jsou rozpracovány otázky metodologie empirických výzkumů. Stejnou pozornost, ne-li větší, zaslouží však rozpracování otázek metodologie koncipování a tvorby takzvaných „konkrétních“ sociologických teorií, stejně tak jako problém metodologie výstavby obecné sociologické teorie. Hlubší rozpracování této problematiky je do značné míry předpokladem i adekvátnějšího rozpracování otázek celkového vztahu teorie a metodologie.

Uvedli jsme, že v soudobé marxistické sociologické literatuře převládá názor, který pokládá historický materialismus za nejobecnější sociologickou teorii.

(6) Takové stanovisko je možno nalézt například ve statích V. J. Kozlovského [1973] nebo v již vzpomínané *Příručce pro sociology* [1980:19–24].

Specifikace tohoto problému však vyvolává další otázky, jejichž řešení je třeba v souvislosti s růstem úlohy sociologie ve společenském životě věnovat podstatně více pozornosti než dosud.

První z těchto problémů je možno formulovat takto: Je-li historický materialismus nejobecnější sociologickou teorií, je možno považovat pojmy „historický materialismus“ a „obecná sociologická teorie“ za synonyma, nebo obecná sociologická teorie obsahuje ještě další tvrzení či principy, které jsou z hlediska historického materialismu příliš specifické (specificky sociologické), takže je nelze pokládat za součást historického materialismu? Už sama charakteristika historického materialismu jako „nejobecnější“ sociologické teorie připouští možnost existence takových tvrzení, která jsou nepochybně součástí obecné sociologické teorie, ale nejsou v rámci ní „nejobecnější“. Zahrnout taková tvrzení do historického materialismu jako organické součásti marxisticko-leninské filozofie koneckonců nepřipouští ani samo vymezení této filozofie jako vědy „o nejobecnějších zákonitostech...“. Klademe-li tedy otázku specifiky obecné sociologické teorie, jde nám za prvé o to, jaký je charakter té její části, která není „nejobecnější“, částí obecné sociologické teorie.

Pochopitelně i pro sociologii, jako pro každou speciální společenskou vědu, představuje marxisticko-leninská filozofie, tedy historický a dialektický materialismus nejen světonázorové a metodologické, nýbrž i teoretické východisko. Avšak základní zákony historického materialismu, zejména materialistického pojetí dějin, stejně jako základní kategorie, mají kromě „obecně filozofického“ i „obecně sociologický“ obsah. (Právě „mimofilozofické obsažnosti“ filozofických pojmů je, jak zdůrazňuje J. V. Šeptulin [1980] věnována velmi malá pozornost.)

Tyto kategorie a principy představují nejen filozofickou integraci poznání o společnosti, ale jsou současně i integračními činiteli v rámci sociologie na nejvyšším stupni obecnosti. Současně jejich prostřednictvím sociologie jako celek překračuje svoji vlastní specifiku a přispívá k rozvoji společenskovědního poznání vůbec.

Již jsme zdůraznili, že specifickým rysem přístupu sociologie ke zkoumání společenské reality je „komplexnost“. Aspekt komplexnosti se neprojevuje u sociologie jen v obecné rovině, nýbrž ovlivňuje jak utváření její vlastní struktury, tak i všechny roviny, počínaje empirickými výzkumy. V nejobecnější rovině pak nutně vyžaduje dialektické sjednocení s kategoriemi historického materialismu jako vědy o nejobecnějších zákonitostech společenského vývoje. Současně kategorie historického materialismu, pokud nejsou pojímány jako „abstrakce“ nad „společností“, nýbrž jako nejzákladnější „uzlové body lidského poznání“ [Lenin 1957: 66], v sobě nutně zahrnují i aspekt komplexnosti konkrétního poznání společnosti, a tím získávají i sociologickou obsažnost.

Obecná sociologická teorie však - jak jsme již konstatovali - obsahuje pojmy a kategorie, které nelze ztotožnit s kategoriemi historického materialismu. Jsou to pojmy, jejichž návaznost ke kategoriím historického materialismu je dána jak obsahovým, tak i logicko-důsledkovým vztahem. Ve vztahu k historickému materialismu je lze charakterizovat jako „bezprostředně neintegrovatelné“ do jakékoli jiné teoretické koncepce než do obecné sociologické teorie. Mají své filozofické předpoklady a vyústění, ale na rozdíl od kategorií historického materialismu, které jsou současně nejobecnějšími sociologickými pojmy, nemají vlastní „filozofický obsah“. V těchto pojmech se kumuluje (po příslušném metodologickém zpracování) aktuálně obsažné sociologické poznání. Vypovídají

nejen o existenci a charakteru zákonitostí společenského vývoje, nýbrž, a to zejména, o způsobu (či metodě) jejich realizace prostřednictvím vědomé činnosti společenského subjektu za určitých konkrétně historických podmínek.

V tomto smyslu pak neaspírují na „obecnost“ ve filozofickém slova smyslu (při jejich koncipování sehrály významnou úlohu zejména induktivní způsoby myšlení), ale představují maximální rovinu obecnosti omezenou hranicemi specifiky sociologického poznání.

Z toho, co jsme dosud uvedli, je patrné, že i sama obecná sociologická teorie má svoji strukturovanost. Obsahuje pojmy a kategorie, jejichž funkce je v rámci teorie různá. Teorie může vystupovat jako logicky skloubený celek jedině díky této různosti pojmů a kategorií. Při výstavbě teorie marxisticko-leninské sociologie je v poměrně vysoké míře dosaženo dialektické jednoty mezi obecně platnými logickými principy výstavby teorie a specifickou obsahovou funkcí pojmů a kategorií, které teorie obsahuje. Tento problém, který je pro marxisticko-leninskou sociologii principiálně řešitelný a v zásadě řešený, představuje pro nemarxistickou, ať již pozitivisticky či strukturalisticky orientovanou sociologii značné komplikace [Zettenberg 1962; Homans 1964].

Obecná sociologická teorie, tak jsme ji charakterizovali, představuje v jistém slova smyslu i východisko pro tvorbu „konkrétních sociologických teorií“, jak je označuje například V. J. Kozlovskij [1973], tj. teorií nižšího stupně obecnosti. (Domníváme se, že termín „teorie nižšího stupně obecnosti“ adekvátněji vystihuje postavení těchto teorií ve struktuře sociologie než termín „teorie středního dosahu“, který byl k jejich označení užíván, i než termín „konkrétní sociologické teorie“. (Jde totiž v podstatě o odlišení od „obecné sociologické teorie“, která však při dodržení nároku, o němž jsme se zmiňovali, používá sice „abstraktních“ pojmů, ale sama nemůže být „abstraktní“ v protikladu ke „konkrétnosti“.) Použití termínu „teorie nižšího stupně obecnosti“ umožňuje i diferenciaci mezi těmito teoriemi.

Zvláštní místo mezi těmito teoriemi zaujímají teorie, které můžeme označit jako „parciální“. Vztahují se k předmětu jednotlivých odvětvových sociologií. Zpravidla představují určitou teorii „části“ společenské reality. Mohou to být například teorie sociologie průmyslu, teorie sociologie venkova atd. V rámci dané odvětvové sociologie představují zpravidla logicky relativně ucelené, obecné (nejobecnější) sociologické postižení dané problematiky. Jsou v jistém smyslu specifikací obecné sociologické teorie vzhledem k předmětu příslušné odvětvové sociologické disciplíny. Nejsou však jejím prostým logickým důsledkem či pouhým „rozvedením“. Při jejich koncipování sehrává významnou úlohu i speciální vědní reflexe (mimosociologická) v oblasti, k níž se vztahují. Například při koncipování teorie sociologie kultury sehrává nepochybně významnou úlohu i stupeň rozvoje teoreticko-konceptuálního aparátu, který slouží k postižení kultury v systému věd o kultuře. (Totéž lze říci o sociologii lékařství, vědy, dopravy atd.) Přitom však základní charakter takových teorií je podstatně určen, a to nikoliv pouze pojmově či strukturně, nýbrž především obsahově a věcně, obecnou sociologickou teorií. Teorie nižšího stupně obecnosti zkoumají totiž v zásadě konkrétní způsob projevu obecných společenských zákonitostí a jejich specifické modifikace v příslušné, vzhledem k předmětu sociologie jako celku, specifické oblasti.

Jiným typem teorií nižšího stupně obecnosti jsou teorie, které se vztahují k vysvětlení určitých společenských jevů nebo tříd jevů. Příkladem může být „teorie sociální mobility“ apod. Jejich smyslem je podat určité vědecké vysvětlení daného společenského jevu prostřednictvím vztažení objektivně zjištělých údajů o tomto jevu k obecným společenským zákonům. Pojmy, s nimiž tyto teo-

rie pracují, jsou zpravidla teoretickými pojmy s vysokou empirickou obsažností.

Nebylo by těžké ukázat, že teorie nižšího stupně obecnosti prvního i druhého typu svým způsobem obsahují teorie ještě užšího rozsahu. (V prvním případě např. v souvislosti se sociologií kultury je to „sociologie divadla“ nebo filmu, v druhém případě — ve vztahu k teorii sociální mobility — je to například teorie sociální migrace.) Přitom všechny tyto teorie obsahově vycházejí z obecné sociologické teorie a jejím prostřednictvím v plně šíři akceptují i teoretické principy a kategorie historického materialismu.

Specifické místo ve výstavbě sociologie jako vědní disciplíny zaujímá vlastní sociologický výzkum. Nebudeme se zabývat požadavky kladenými na sociologický výzkum ani jejich analýzou. Oběma problémům je v literatuře věnována značná pozornost.⁽⁷⁾ Omezíme se pouze na některé aspekty vztahu sociologické teorie a výzkumu.

Je obecně přijatou zásadou, že sociologický výzkum vždy vychází z nějaké sociologické teorie. Toto konstatování je zpravidla doplněno zdůrazněním, že je to právě teorie, která stanoví cíle, metody a další momenty výzkumu. Méně však se již zaměřuje pozornost na pojmový aparát, který slouží k uchopení zkoumaného jevu prostřednictvím povýtce empirických metod, a na jeho vztah k pojmům a kategoriím sociologické teorie. Obecně převládá názor, že tento problém je v podstatě specifickým případem vztahu teorie a empirie. Podceňována bývá ta skutečnost, že i na pojmy užívané v empirických výzkumech je třeba klást určité teoretické nároky. Sociologický výzkum nemůže totiž vystačit pouze s deskriptivními pojmy (jak se svého času domnívala pozitivisticky orientovaná sociologie). Mají-li mít jeho výsledky skutečnou gnoseologickou hodnotu, musí být používané pojmy spojeny s vlastní teorií.

V nemarxistické sociologii se tato otázka vyskytla jak v podobě požadavku operacionalizace sociologických pojmů, tak i v pozitivistické metodologii, zejména v pracích R. Carnapa.⁽⁸⁾

Koncepce každého sociologického výzkumu by měla vycházet z určitého dosaženého, teoreticky zpracovaného a pojmově fixovaného stupně poznání dané problematiky. Přitom gnoseologická hodnota výzkumu spočívá především v získání nových poznatků o objektivní realitě, v našem případě o formě působení toho či onoho společenského zákona v konkrétních podmínkách. Proto i pojmy, v nichž se projekt výzkumu koncipuje a s nimiž se v průběhu výzkumu pracuje, musí být takové povahy, že víceméně již dosažený stupeň teoretického poznání absorbují a přitom jsou „otevřené“ vůči vzrůstu empirické obsažnosti. Takto chápaný vztah pojmu sociologické teorie a výzkumu nelze redukovat na „přirazení“ teoretických pojmů empirickým na základě logických pravidel, jak se to vyskytuje v pozitivistické metodologii.

V metodologické rovině můžeme v souvislosti s empirickým výzkumem mluvit v zásadě o třech rovinách přístupu. Nejrozpracovanější jsou metody získávání empirických poznatků. Velká pozornost se věnuje i metodám a technikám zpracování získaných informací. Nejsložitějším problémem však zůstávají metody interpretace výsledků výzkumu, jejichž význam v oblasti společenskovědního poznání neustále vzrůstá.

(7) Velmi zodpovědně se touto problematikou zabývá například František Zich [1976].

(8) K operacionalistickému pojetí problematiky viz například P. W. Bridgman [1956]. V neopozivistické literatuře je v tomto směru klasická práce R. Carnapa [1956].

Dotýkají se v podstatě integrace výsledků výzkumu do určitého systému teoretického poznání, tj. do sociologické teorie, ať již toho či onoho stupně obecnosti. Dochází zde k úzkému propojení metodologických principů interpretace výsledků empirického výzkumu a metodologie výstavby sociologické teorie. Bohužel, právě otázkám metodologické problematiky výstavby sociologických teorií je v naší literatuře věnována poměrně malá pozornost. Většina prací se omezuje pouze na zdůraznění logických požadavků, které je třeba při výstavbě teorie dodržet. Je nepochybné, že dodržení těchto pravidel umožňuje vyvarovat se evidentních chyb, které by hodnotu teorie — jak gnoseologickou, tak i expalanční a predikční — snižovaly, ovšem samy o sobě ještě nezaručují její efektivnost z hlediska rozvoje procesu poznání. Na druhé straně zachování logických a obecně metodologických pravidel při koncipování sociologického výzkumu samo o sobě rovněž nezaručuje jeho gnoseologickou přínosnost. Zde dochází k úzkému dialektickému propojení sociologické teorie (od stupně obecnosti můžeme v této souvislosti abstrahovat) a výzkumu. „Gnoseologická hodnota“ výzkumu je přímo podmíněna určitými základními vlastnostmi teorie, o níž se tento výzkum opírá. Teorie musí být v první řadě dostatečně obecná (máme na mysli marxistické pojetí sociologické teorie), to znamená, musí být koncipována na základě příslušných pojmů a kategorií historického materialismu. Současně musí být dostatečně empiricky obsažná. To znamená, musí podávat důsledně vědecké vysvětlení té sféry společenské reality, k níž se vztahuje. Koncepce výzkumu, která se opírá o takovou teorii, potom může orientovat vlastní sociologické zkoumání na problémy mající skutečně gnoseologickou hodnotu.

Důležitou funkci při tvorbě koncepce konkrétních sociologických výzkumů má formulace výzkumného problému. Představuje určitý „spojovací most“ mezi teoreticko-konceptuálním systémem sociologické teorie (ať již toho či onoho stupně obecnosti) a empirickými danostmi, které jsou předmětem sociologického výzkumu. Při správné formulaci výzkumného problému jsou transformovány obecně teoretické pojmy do roviny, v níž jsou konfrontovatelné s empirickou fakticitou, získatelnou prostřednictvím sociologického výzkumu.

Formulace výzkumného problému se tak stává jednotícím elementem, sjednocujícím tři různé dimenze sociologie: obecnou teorii (eventuálně prostřednictvím teorie nižšího stupně obecnosti), empirii a metodologii. Integračním elementem je jednoznačně teorie, která tím plní i určitou metodologickou funkci. Přitom obecné pojmy teorie získávají prostřednictvím této integrační funkce i konkrétní obsažnost.

Dialektická jednota teorie, empirie a metodologie, která je nutná při formulaci výzkumného problému, je i určujícím činitelem celého procesu sociologického poznání, jehož součástí konkrétní výzkum je. Tím je také umožněno překonat pro nemarxistickou filozofii nepřekonatelnou bariéru mezi „teoretickými“ a „empirickými“ pojmy.

Při formulaci výzkumného problému se tedy zákonitě nelze obejít bez stejné obecných pojmů jako při rozvoji sociologické teorie. Avšak v tomto případě jsou organicky začleněny do jiného „kontextu“. Obsahovou náplní, kterou získávají právě v tomto kontextu, pak „konkretizují“ (aniž by ztratily cokoliv na své obecnosti) sociologickou teorii. Tento důsledný dialektickomaterialistický metodologický přístup, který je charakteristický pro marxisticko-leninskou sociologii, umožňuje vytvořit takovou sociologickou teorii, která i při vysokém stupni obecnosti „neabstrahuje“ od konkrétnosti dialektiky společenských procesů. Proto také marxistická sociologická teorie nemá a nemůže mít spekulativ-

ní charakter, příznačný pro obecné teoretické systémy nemarxistické sociologie.(9)

Smyslem sociologického poznání společnosti není a nemůže být jen fragmentární izolovaná informace pragmatického charakteru. Specifika a charakter sociologického přístupu ke skutečnosti vyžadují komplexnost poznání, což nemůže být zajištěno žádnou z rovin charakterizujících strukturu sociologie izolovaně ani mechanickým spojením výzkumu, teorií nižšího stupně obecnosti a obecné sociologické teorie.

Komplexnost a vědeckost sociologického poznání může být zajištěna pouze důsledným organickým sjednocením všech strukturních částí sociologie, a to jak různých rovin obecnosti, výzkumem počínaje a obecnou sociologickou teorií konče, tak i všech rovin sociologické metodologie. Toto sjednocení se vyznačuje v první řadě obsahovou a předmětnou integritou a dále jednotnou logickou výstavbou. Proto zásadně nelze řešit otázky sociologické teorie, aniž se současně dotkneme základních principů výstavby sociologické metodologie, a naopak řešení metodologické problematiky je podmíněno základním charakterem výstavby a obsahem sociologické teorie.

Literatura

- Bridgman, P. W.: *The Present State of Operationalism*. In: Ph. Frank (ed.): *The Validation of Scientific Theories*, Boston 1956.
- Carnap, R.: *The Methodological Character of Theoretical Concepts*. In *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*. Vol. I. Minneapolis 1956.
- Hájek, F. — Manová, M.: *Současná sovětská sociologie*. Praha, Horizont 1980.
- Homans, G. C.: *Contemporary Theory in Sociology*. In: *Handbook of Modern Sociology*. Chicago 1964.
- Charvát, F.: *Teorie sociální struktury a struktura sociálních teorií*. Praha, Svoboda 1975.
- Jadov, V. A.: *Sociologický výzkum*. Bratislava, Pravda 1977.
- König, R.: *Handbuch der Empirischen Sozialforschung*. Stuttgart 1962.
- Kozlovskij, V. J.: *Vzájemný vztah mezi marxistickou filozofií, vědeckým komunismem a sociologií*. Sociologický časopis 1973, č. 5.
- Lazarsfeld, P. — Rosenberg, N.: *The Language of Social Research*. Glencoe 1955.
- Lenin, V. I.: *Filozofické sešity*. Spisy, sv. 38. Praha, Svoboda 1957.
- Lundberg, G. — Schrang, C. — Larsen, O.: *Sociology*. New York, Evanston, London 1963.
- Nowak, S.: *Metodologie sociologických výzkumů*. Praha, Svoboda 1975.
- Příručka pro sociology*. Praha, Svoboda 1980.
- Rychtařík, K.: *Sociologie na cestách poznání*. Praha, Academia 1978.
- Rutkevič, M. N.: *Dialektika i sociologija*. Moskva, Mysl' 1980.
- Šeptulin, J. V.: *O vzájemsvjazi katëgorij dialektiky*. Filozofskie nauki 1980, č. 3.
- Zettenberg, H. L.: *Theorie, Forschung und Praxis*. In: R. König (ed.): *Handbuch der Empirischen Sozialforschung*, Stuttgart 1962.
- Žich, F.: *Sociologický výzkum*. Praha, Svoboda 1976.

(9) Spekulativnost soudobých teoretických koncepcí nemarxistické sociologie je kritizována i řadou buržoazních sociologů. K tomu viz například R. König [1962].

В. Чехак: К некоторым аспектам взаимоотношения теории и методологии в социологии

Статья посвящена анализу некоторых проблем взаимоотношения теории и методологии в социологии. Автор показывает наличие тесной диалектической взаимосвязи между развитием социологической теории и методологии. В первой части дается краткая характеристика подхода к структурализации общей социологической теории. Автор подчеркивает значение основных принципов и категорий исторического материализма для развития этой теории и показывает роль, какую играет общая социологическая теория в разработке концепций «теорий низшей ступени всеобщности».

Другая часть работы посвящена проблематике взаимоотношения социологической теории и социологических исследований. Особое внимание уделяется детерминирующей роли понятий и категорий общей социологической теории при формулировке исследовательской проблемы и разработке концепции исследования. Гносеологическая ценность исследования прямо обусловлена основными качествами теории, на которую опирается исследование.

Комплексность, являющаяся характерной чертой социологического познания, может быть достигнута лишь в случае обеспечения диалектического единства социологической теории, социологической эмпирии и социологической методологии.

Summary

Čechák V.: On Some Aspect of the Theory-Methodology Relation in Sociology

The present paper analyzes some problems of the interrelation between theory and methodology in sociology. The existence of a narrow dialectical relation between the development of sociological theory and methodology is pointed out. In the first part, the approach to the structuralization of the general sociological theory is briefly characterized. Stress is laid on the significance of fundamental principles and categories of historical materialism for the development of this theory, and the role of the general sociological theory in conceiving „theories on a lower level of generality“ is explained. The paper goes on to discuss problems of the relation between sociological theory and sociological research, devoting particular attention to the determining role of concepts and categories of the general sociological theory in formulating the research problem and in the conception of the research. The gnosological value of the research is directly conditioned by the basic qualities of the underlying theory.

Complexity, which is a characteristic feature of sociological knowledge, can be achieved exclusively through the dialectical unity of sociological theory, empiricism and methodology.